

A felvilágosodás eszmerendszere

A felvilágosodás a **XVII. század nagy szellemi mozgalma**, évszázadokon át tartó fejlődési folyamat eredménye. Ez a **humanizmusból** és a **reneszánszból** kiinduló és azokon túllépő eszmei irányzat nem volt zárt filozófiai rendszer (ami azt illeti belső ellentmondások jellemezték), mégis olyan ideológiává vált, ami egy táborba gyűjtötte azt az európai értelmiségi elitet, amely szeretett volna túllépni „az ember önhibájából eredő kiskorúságán” (Immánuel Kant). A felvilágosodás a XVII. század végén született Németalföldön (Grotius, Spinoza) és Nagy-Britanniában (Locke, Hume, Newton), és innen került Franciaországba a XVIII. század közepén. (Diderot, Voltaire, Montesquieu).

A felvilágosult gondolkodókat általában **az ész mindenhatóságába vetett hit** vezette, és úgy vélték, a társadalmi jelenségeket is a természeti törvényekhez hasonló, racionálisan megmagyarázható törvényszerűségek irányítják. A társadalom problémáira igyekeztek racionális válaszokat adni. Politikai gondolkodásuk alapját a **társadalmi szerződés elmélete** és az ehhez kapcsolódó természetjog koncepciója adta.

A társadalmi szerződés elmélete tulajdonképpen a nép és az uralkodó között megkötött szerződéssel magyarázza az állam kialakulását (pl. Hobbes, Locke). Az Isten által rendelt megváltoztathatatlan rend elképzelésével szemben ez a racionális alapokra helyezett világnézet ideológiai támaszt nyújtott a feudális állam átalakítására törekvők számára. A társadalmi szerződés ugyanis felbontható, illetve új szerződéssel helyettesíthető.

Előzmények, a természettudományok fejlődése a XVI-XVII. században, az angol felvilágosodás

A XVI-XVII. században kialakult új természettudományos világnézet nem volt hatástalan a társadalommal, a politikával, a vallással, az emberi lélekkel kapcsolatos nézetekre. Ezeken a területeken is megjelent az elfogulatlan és ésszerű vizsgálódás, a dogmák felülvizsgálatának vágya. Ezt a mozgalmat és folyamatot már résztvevői is „felvilágosodásnak” nevezték, mert a józan és megvilágosító harcának tekintették a „sötétségével” szemben.

A mozgalom természetes, hogy Angliából, az új természettudományos gondolkodás, a szólásszabadság és a társadalom által ellenőrzött politikai hatalom országából indult. Newton kortársa, **John Locke** (1632-1704) orvos és politikus felelevenítve a társadalmi szerződés gondolatát **kifejtette**, hogy **az egyén természetes, vele született jogokkal és szabadsággal rendelkezik, melyeknek csak egy részéről és csak átmenetileg mondott le az állam javára saját biztonsága érdekében. Ezért jogában áll folytonosan, választott képviselői útján ellenőrizni, hogy a hatalom betartja-e az erre vonatkozó szerződést.** Locke azt is vallotta, hogy **az ember nem kívülről (Istentől) kapja eszméit**, hanem a környezet hatására **maga alakítja ki azokat.**

A francia felvilágosodás

Ezek a nézetek Franciaországban robbanásszerű szellemi hatást váltottak ki, amelyek vallásháborúhoz vezettek (XVII. század). A harcok végén pedig a katolikus egyház és az abszolút hatalom került ki győztesként. **Voltaire** (1694-1778) a „babonáság és fanatizmus” ellen szólt. „Tiporjátok el a gyalázatost!” – kiáltotta az egyházra gondolva. Sajtószabadságot, a hatalmi önkénytelenséggel szembeni jogbiztonságot, vallási türelmet követelt.

Montesquieu (monteszkói, 1689-1755) az abszolút monarchia helyett a hatalmak elválasztására épülő angol államot tekintette követendőnek a franciák számára.

Az Enciklopédia

A század derekától bontakozott ki a felvilágosodás Franciaországban. Ez az **Enciklopédia, avagy a tudományok, művészetek és mesterségek értelmező szótára** című 28 kötetes kiadványhoz kapcsolódik, melynek szerkesztője **Denis Diderot** (didró, 1713-1784) és **Jean le Rond d'Alambert** (dalamber, 1717-1783) volt. Elkészítésében számos francia és külföldi filozófus, közgazdász, természettudós vett részt. Az **Enciklopédia**

az új, felvilágosult világnézet szemszögéből értelmezte újra a világot, természet, társadalom jelenségeit, összegezve és népszerűsítve az addigi tudományos eredményeket. A józan ész vezérelte, előítéletekben, hagyományos nézetekben **kétkedő világszemléletet** hirdetett. A társadalmat a Locke-féle társadalmi szerződés és természetes jogok szemszögéből tárgyalták, az emberek jogi egyenlőségét, a különféle nézetek, a kutatás szabadságát, a tulajdon biztonságát és a szabad kereskedelem elvét hirdették. **A papság világi hatalmát elítélő, a babona és fanatizmus ellen fellépő mű** egyes szerzői (köztük Diderot) elvetették már magát a kereszténységet is, és csak egy meghatározhatatlan emberfölötti lényben hittek, mely nem avatkozik a világ menetébe (deizmus). Az *Enciklopédia* szokatlan terjedelemben és szakszerűen foglalkozott a mesterségek és a technika tárgyalásával.

Ugyanakkor – természetesen - nem hirdette meg a királyság, a társadalmi intézmények, a hierarchia, a vagyoni különbségek felszámolását és különösen nem gondoltak szerzői forradalomra. A „nép” fogalmán is inkább csak a felsőbb, műveltebb és vagyonosabb rétegeket értették.

Az *Enciklopédia* első köteteit megtámadta a Sorbonne egyetem és a pápa, terjesztésüket betiltotta a kormány. A nagy érdeklődés miatt azonban a további köteteket, ha csonkítva, hamis kiadó és szerkesztő feltüntetésével is, de megjelentették.

Rousseau

Az 1760-as évektől a felvilágosodás egyes irányzatai eltávolodtak egymástól. Egész sajátos irányban fejlesztette tovább a korábbi nézeteket **Jean-Jacques Rousseau** (zsan zsák orosz 1712-1778). **A többi enciklopédistával ellentétben Rousseau nem hitt a tudományok boldogító hatásában, sőt, úgy vélte, az eredendően jó embert a civilizáció tette tönkre, főleg azzal, hogy megteremtette a tulajdont és ezzel a különbségeket az eredendően teljesen egyenlő emberek között.** Megfelelően – megint csak ellentétben a többiekkel – **az angol államformát sem tartotta a társadalmi szerződés szempontjából megfelelőnek.** A népszuverenitást (néphatalom, népfelség elve), helyi kis közösségek demokráciáját hirdette, melyben mindenki személy szerint, nem képviselői útján vesz részt. Feltételezte ugyanakkor az egységes „közjó” fogalmát. Rousseau szerint az egyének nem a képviselőkből, kormányból és bíróságokból álló állam részére mondtak le a társadalmi szerződésben jogaik egy részéről, hanem a „közjó”, a többségi akarat érdekében egyéni érdekeikről. Ennek megfelelően ő az egyén szabadságát biztosító társadalom helyett olyan berendezkedést szeretett volna, melyben az egyének alávetik magukat a közösségnek. „Aki nem hajlandó követni az általános akaratot, azt [...] kényszeríteni kell, hogy szabad legyen” – írta. A természetes körülmények között, a civilizációtól elszigetelve felnevelt gyerekek képesek lesznek a jövőben megszabadulni önzésüktől és létrehozni az erények uralta, egyenlő kis tulajdonosokból álló, közösségi államot, amely „száműzheti azt, aki nem hisz [Istenben], nem mint istentagadót, hanem mint társadalomellenes lényt, mint aki nem tudja őszintén szeretni a törvényt, az igazságot és szükség esetén az életét áldozni közösségéért.” „Vissza a természethez!”

A szabadkőművesség, szalonok, páholyok

A felvilágosodás eszméit nem csak írásban terjesztették, hanem a gyorsan szaporodó párizsi irodalmi **szalonok**ban, művelt emberek találkozóhelyein, ahol olyasmit is meg lehetett vitatni, amit a cenzúra nem engedett volna megjelenni.

Ennél is fontosabb szellemi fórum volt az 1717-ben Angliából indult **szabadkőműves mozgalom**, mely egész Európában elterjedt. A szabadkőművesek hármasszója a „**szabadság – egyenlőség – testvériség**” volt. Feladatuknak a felvilágosodás eszméinek terjesztését, és ezen keresztül a világ megszabadítását a nyomorát okozó tévtanoktól tekintették. **Zárt összejöveteleiken** a társadalom legtávolabb eső csoportjainak képviselői, különböző nemzetiségű és vallású emberek cserélhettek eszmét; a **páholyon (szabadkőműves csoporton)** belül teljes egyenlőséget élvezhettek. Szabadkőműves volt a XVIII. század sok neves uralkodója, művésze, tudósa.

Az új eszmék a század utolsó évtizedeiben feltartóztathatatlanul terjedtek a francia társadalomban és Franciaországból kiindulva Európa minden országában, Ez a szellemi mozgalom nem állt meg az orosz és török birodalom határainál sem.